

Legpluimvee

Biologisch Ondernemen

Werken aan toekomst van hen en bedrijf

Een goed imago én rendement

Goede huisvesting

Op zoek naar de ideale hen

Eiwitrijk voer uit eigen regio... kan dat?

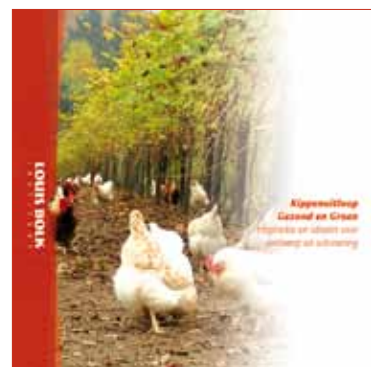
Samenwerken aan gezonde koppels

Bent u biologisch pluimveehouder en zoekt u verdieping?

Het Louis Bolk Instituut biedt u mogelijkheden voor verdieping en training. Op onze website www.louisbolk.nl vindt u meerdere publicaties over pluimveehouderij, bedrijfsinrichting, regionaal voer en mestafzet. Op basis van onze kennis verzorgen wij trainingen en bijeenkomsten waarbij beelden uit de praktijk van de pluimveehouder de rode draad vormen. Meer informatie: Monique Bestman m.bestman@louisbolk.nl

Beter kijken naar kippen en inspelen op signalen kan de bedrijfsvoering aanzienlijk verbeteren. Het boek Kipsignalen geeft inzicht in de kip, haar gedrag en passende omgeving.

De buitenuitloop is het visitekaartje van de biologische pluimveehouder. Een goed ingerichte en verzorgde uitloop draagt bij aan het welzijn en gezondheid van kippen. Hoe de uitloop wordt ingericht hangt af van de ligging en directe omgeving van de stal.

In de brochure "Kippenuitloop Gezond en Groen" vindt u ideeën en voorbeelden voor de inrichting van uw eigen buitenuitloop.

De brochure is gratis te downloaden via www.louisbolk.nl

Colofon

© 2012 Louis Bolk Instituut
Internationaal onafhankelijk kennisinstituut ter bevordering van écht duurzame landbouw, voeding en gezondheid

Biologisch Ondernemen is een speciale uitgave van het bedrijfsnetwerk biologische pluimveehouderij. De bedrijfsnetwerken zijn gefinancierd door het ministerie van EL&I, dit om de ontwikkeling van de biologische landbouw in Nederland te stimuleren. De organisatie en begeleiding van het bedrijfsnetwerk pluimveehouderij is verzorgd door het Louis Bolk Instituut en AviVet.

Redactieadres en hoofdredactie

Louis Bolk Instituut
Hoofdstraat 24, 3972 LA Driebergen
t 0343523860
e info@louisbolk.nl

Eindredactie

Leen Janmaat

Aan deze uitgave werkten mee:

Tedje van Asseldonk, Monique Bestman, Metha van Bruggen, Lidwien Daniels, Maria Groot, Leen Janmaat, Marinus van Krimpen, Ferry Leenstra, Ronald Paardekooper, Cynthia Verwer, Jan Paul Wagenaar en BPV

Fotografie

Monique Bestman, Jan Paul Wagenaar & Leen Janmaat (Louis Bolk Instituut), Marcel Berends, Anna de Weerd, Antione Damen en Wim van Hof (GAW)

Vormgeving

Cecile van Wezel, Jelle de Gruyter
GAW ontwerp+communicatie b.v., Wageningen

Druk

Modern b.v., Bennekom

Oplage

1000 exemplaren

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen en/of illustraties is toegestaan, mits na schriftelijke toestemming van de redactie en met bronvermelding 'Biologisch Ondernemen'. De redactie aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor schadelijke gevolgen die kunnen ontstaan na gebruikmaking van gegevens uit dit blad.

Bestelnummer 2012-041 LbD

Organisatie en begeleiding:

Communicatie:

bioKennis
voor biologische agrotetens

Financier:

Voorwoord

Pluimveehouders die volgens de regels voor de biologische landbouw kippen houden, weten als geen ander hoe het is om zo bij te dragen aan een duurzame veehouderij. In het eerste decennium van de 21ste eeuw hebben pluimveehouders, overheid en kennisinstellingen hard gewerkt om de biologische pluimveehouderij als volwaardige sector te positioneren. Op grond van het marktaandeel van biologische eieren in Nederland kun je concluderen dat dit goed is gelukt: het marktaandeel steeg van 4,6% in 2006 naar 9,8% in 2011.

Parallel aan het marktaandeel is ook de productiecapaciteit uitgebreid. Binnen de biologische pluimveehouderij betekent dat niet alleen uitbreiding van het aantal pluimveehouders, maar ook schaalvergroting. Het laatste kon ook, omdat de kennis over de houderij en het ondernemerschap in de houderij toenam. De kennisontwikkeling voor de biologische hennenhouders in de afgelopen tien jaren en de praktijknetwerken, gecoördineerd vanuit Bioconnect (nu Bionext) hebben daar ongetwijfeld aan bijgedragen.

Vanaf 2012 heeft het ministerie van EL&I geen aparte programma's meer voor kennisontwikkeling en kennisverspreiding in de biologische landbouw. Gezien hetgeen er de

afgelopen jaren is bereikt, de goede marktpositie van biologische eieren en het hoge kennisniveau in de biologische leghennenhouders, heeft het ministerie er alle vertrouwen in dat de biologische pluimveesector een goede toekomst tegemoet gaat. Het is daarom goed om te constateren dat de biologische pluimveehouders gezamenlijk in staat zijn hun activiteiten in het bedrijfsnetwerk pluimvee af te sluiten met een bijeenkomst en een magazine. Daarin ligt gelijk de kracht om de uitdaging aan te gaan een dergelijk netwerk op eigen kracht voort te zetten.

Kennisontwikkeling en kennisverspreiding blijven nodig om het vakmanschap en het ondernemerschap te onderhouden en op een nog hoger plan te krijgen. Een goede verbinding met de gangbare leghennenhouders kan daarbij effectief zijn. Gezamenlijk kun je onderzoek oppakken voor problemen die hielderijen gemeen hebben, zodat er effectief kennis wordt ontwikkeld die breed toepasbaar is. Daarbij wenst het ministerie jullie veel succes.

Ad Tabak

directeur Directie AgroKennis (Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie)

Inhoud

Dick van Westreenen: Werken aan toekomst van hen en bedrijf / 4

Esther van Butselaer: Een goed imago én rendement / 6

Chris Borren, Ely en Willem Remijnse: Goede huisvesting / 8

Mobiele huisvesting / 11

Op zoek naar de ideale hen / 12

De ideale uitloop / 14

Eiwitrijk voer uit eigen regio... kan dat? / 16

Roland Bronneberg: Samenwerken aan gezonde koppels / 18

Kruiden als medicijn / 21

Mest als grondstof / 22

BPV: kijkt over grenzen heen / 24

Bionext: verbindende schakel / 25

Skal: bio-controle / 26

Adressen & websites / 27

Biologische opfok:

Dick van Westreenen fokt biologische leghennen op in het Gelderse Afferden. In 2004 schakelde hij om van 54.000 vleeskuikens naar 31.200 opfokhennen, gelijk verdeeld over twee stallen. Momenteel zijn dat er 45.000 gelijk verdeeld over twee stallen.

Werken aan de toekomst van hen en bedrijf

Drie jaar geleden paste Dick de inrichting van zijn stallen grondig aan. In nauwe afstemming met broederij Verbeek werden stellingen op de roosters bijgeplaatst, werden de voerpannen vervangen door sleepkettingen, kwamen er oplierbare plateaus bij en werd de stroomdraad boven de waterleiding verwijderd. Zonder de grens op te zoeken konden door deze aanpassing per stal bijna 7.000 hennen meer gehouden worden. Dit extra aantal hennen in combinatie met het meedenken en faciliteren van de broederij maakte de investering haalbaar. Volgens Dick zijn de aanpassingen zijn werkplezier en de kwaliteit van de hennen ten goede gekomen. "Er is meer rust in de stal, de hennen verspreiden zich beter door de stal en gaan makkelijker omhoog in het systeem." De aanpassingen van de stallen heeft Dick grotendeels zelf samen met zijn schoonvader, familie en kennissen gedaan.

Wat is belangrijk voor een goed opfokresultaat?

"Ieder koppel is anders dus je moet de hennen goed in de gaten houden en er dicht op zitten. Overleggen en samenwerken met de opfokbegeleider is ook essentieel. In het geval van de biologische opfok is het in de gaten houden van voeropname en voerkwaliteit belangrijk. Zie je geen donsveren meer, dan is het zaak bij te sturen met tarwe strooien en/of luzerne aanbieden. Het werken met natuurlijke ventilatie vraagt een nauwkeurige aanpak. Omdat biologische hennen in de leg naar buiten moeten, moet je daar in de opfok al mee aan de slag: geen donkere stal en meer met de natuurlijke daglengte meewerken."

Aandachtspunten

"Het doel is de hennen goed op gewicht te krijgen en veren pikken voor te blijven. Je werkt met levend materiaal. Dit is tegelijkertijd het lastige maar ook de uitdaging. Ook de hennen goed door de entingen heen laten komen is een hele uitdaging".

"Vanaf 8-10 weken beginnen de hennen bij goed weer naar buiten te gaan. Vervolgens krijgen de hennen in week 12 de spuitenting en vallen ze wat terug. Vanaf week 14 gaan ze bij redelijk weer dan pas goed naar buiten." Dick heeft nog niet scherp in welke mate beplanting in de uitloop van opfokhennen vereist gaat worden.

De terugkoppeling van de broederij ten aanzien van afgeleverde hennen vindt volgens Dick meer plaats dan voorheen. "Dat is fijn, voorheen hoorde je vaak alleen wat als er iets mis was. Ook komen legpluimveehouders meer kijken, gemiddeld 1 keer per ronde. Op zich is dit positief, zolang legpluimveehouders zich realiseren dat een opfokken nog in ontwikkeling en kleiner is. Ook verwachten ze dat de uniformiteit al vroeg hoog is, en dat is niet zo."

Neventak

Tot nu toe heeft Dick zich altijd in het loonwerk verhuurd. Alleen opfokhennen houden zou op zich ook kunnen, maar hij vindt het fijn om onder de mensen te zijn en er iets anders bij te doen. "Als je buiten de deur werkt, moet je een aantal dingen goed organiseren: flexibele indeling van het werkschema buitenshuis, het organiseren van achtervang op het bedrijf en alarm voor als er iets mis is. Belangrijkste is dat je het niet laat versloffen. Een goede ronde door beide stallen voor ik naar het werk ga is essentieel!"

"Er is geen sprake van dat de opfok er even bij gedaan wordt. Maar zonder mijn werk buiten het bedrijf was ik niet in staat geweest de investeringen die ik in mijn bedrijf heb gedaan gefinancierd te krijgen. Een bedrijf dat 1,5 VAK inkomen kan genereren lijkt Dick ideaal. Dan kun je er iemand bijnemen en kom je zelf ook nog eens ergens, dat is ook goed voor het bedrijf!"

Toekomstscenario's

De maximale toegestane afstand van uitloopluik tot periferie van de uitloop is volgens Dick sterker bepalend voor de bedrijfscontinuïteit dan de eisen voor begroeiing. "250 meter is prima, maar wordt dit 150 meter dan is dat lastig. Mogelijk wordt dan de maximale opfokcapaciteit te laag om uit te kunnen. Door de situering van de stallen op mijn erfkavel word ik dan afhankelijk van het succesvol verruilen van land met de burens. Financieel lukt dat wel, maar ook de menselijke factor speelt hierin mee."

Bio-opfok heeft vanuit maatschappelijke en milieu overwegingen 200% de voorkeur, maar Dick realiseert zich dat je altijd vooruit moet kijken. "Ik heb een hinderwetaanvraag lopen voor een nieuwe stal. Maar blijkt dat in de nabije toekomst bio-opfok met maximaal 10.000 hennen per afdeling wordt, dan kan ik ook altijd overwegen de bestaande stallen langer te maken."

Een goed imago én rendement

Jan Paul Wagenaar (Louis Bolk Instituut)

Esther van Butselaar (36) heeft met haar man Erik sinds 1994 een leghennenbedrijf in Waardenbrg (Gld.). In 2005 schakelden ze om naar biologisch. De stap van kooihuisvesting naar biologisch was groot, toch hebben ze de stap gezet. Het ging niet vanzelf, maar intussen loopt het naar wens en vindt Esther voldoening in haar werk.

Anno 2012 verzorgt Esther 6.000 hennen, haar man Erik heeft een fulltimebaan als lasser.

De omschakeling naar biologisch kreeg vorm nadat het bedrijf in 2003 was geruimd vanwege vogelgriep. Het vooruitzicht dat kooihuisvesting vanaf 2012 verboden zou worden, het moeilijke proces om aan een goede kwaliteit hennen te komen na de ruiming en de daaropvolgende legronde die tegenviel, zorgden dat Esther en Erik een ander pad kozen. Esther: "we waren klaar met de batterij!"

Leerrondes

De eerste ronde biologisch met Coral hennen verliep prima. De tweede en de derde ronde met hetzelfde merk hennen verliepen steeds slechter. Esther: "We hadden problemen met de E. coli bacterie en de hennen waren op 24 weken kaal. Het plezier vergaat je dan snel."

Samen met broederij Verbeek is gezocht naar verbeteringen. Er is toen gekozen voor de Lohmann Brown Lite. De bedrijfsvoering werd verder aangescherpt. Belangrijk uitgangspunt daarbij was dat de opfok van leghennen niet ophoudt op 18 weken en de legronde niet start op 18 weken. Na 18 weken gaat de opvoeding verder, tijdens de opvolgende 10 weken is nu aandacht voor het opvoeden en ontwikkelen van de hennen. Praktisch houdt dit o.a. in dat de hennen zo goed mogelijk worden opgevangen: een voorverwarmde stal, afgestemde voersamenstelling en voertijden. De watertorens worden op hoogte bijgesteld zodat de jonge hennen optimaal bij het water kunnen. Ook het aanbieden van afleiding in de vorm van bijvoorbeeld kalkblokken, waterflessen en luzernehooi is belangrijk. Daarnaast worden de hennen niet direct naar buiten gelaten, maar krijgen ze de eerste weken de gelegenheid goed te wennen aan de nieuwe stal. Daarna gaan ze geleidelijk naar buiten, de aantrekkelijke en goed verzorgde uitloop in.

Esther is zeer tevreden hoe de zaken lopen na de aanpassingen, inmiddels 3 ronden later. Er zijn nu duidelijke afspraken gemaakt en van beide kanten worden die actief opgevolgd. Ze voelt zich hierdoor gesteund en gemotiveerd om met volle overtuiging met de biologische legtak verder te gaan. Esther: "Als het lekker loopt ben je zelf ook minder gestresst en dat komt alles ten goede".

Uitloopplaatje

In de uitloop staan veel fruitbomen. Het biedt de hennen een goede bescherming tegen gevaar van boven en volop mogelijkheid om naar hartenlust te scharrelen. Snoeihout op de grond biedt extra afleiding voor de hennen. Esther: "Roofvogels zijn eigenlijk geen probleem, maar we moeten wel alert blijven op vossen. 's Avonds de uitloopluiken open laten staan kan fatale gevolgen hebben." Aan de oostzijde van de stal hebben de hennen naast fruitbomen ook nog beschikking over een grasveld. Alles bij elkaar levert de uitloop met de mooie hennen een prachtig plaatje op voor de biologische pluimveehouderij!

De resultaten van het vorige en huidige koppel (48 weken) zijn fantastisch: hoge legpercentages en hennen die goed in veren zitten. De hennen van het huidige koppel zijn opgefokt bij Dick van Westreenen. Esther is bij het vorige koppel wezen kijken in de opfok en ziet het belang van dit afstemmoment in.

Esther: "Ik was eerst verbaasd dat de hennen al ruim een jaar van tevoren besteld moeten worden i.v.m. de planning. Je bent dan nog volop bezig met het opstarten van een nieuwe ronde. In combinatie met ons drukke gezin en een man die fulltime werkt, moet ik een bezoek met de opfokker bewust inplannen".

Scherp blijven

Het moeilijkste van bio? "Voorkomen dat de hennen gaan pikken. Bij de start van elk koppel moet je er continu bij zijn en alert en scherp blijven. Valt het licht net onder een verkeerde hoek de stal binnen, dan kunnen de hennen van schrik op elkaar gaan hopen. Ben je op zo'n moment niet in de buurt, dan is de schade groot."

Wat ik het mooiste aan bio vind? "Als je de hennen ziet lopen in de boomgaard: schitterend, genieten. Ook het moment van naar buiten gaan is fantastisch, als ze allemaal naar buiten roetsjen. Ik vind het leuk als er voorbijgangers blijven staan om naar de kippen in de uitloop te kijken en vind het ook fijn om onze kippen aan belangstellenden te laten zien, bijvoorbeeld aan de kinderen van de lokale basisschool."

Esther geeft aan dat de pluimveetak een renderende economische activiteit is voor het gezin waar ze met veel plezier aan werkt, maar de biologische sector moet qua bedrijfsgrootte niet doorschieten. Het plaatje van gezonde hennen die goed naar buiten gaan en zichtbaar zijn voor de omgeving is belangrijk. "Ons bedrijf sluit qua grootte en uitstraling goed aan bij dit imago en ik ga er van uit dat dit de continuïteit van ons bedrijf waarborgt."

Goede huisvesting

De meeste biologische pluimveestallen zijn gebouwd volgens een vast principe. Toch zijn er pluimveehouders die, als ze nieuwbouw plegen, het anders aanpakken. Ervaring leert dat de huisvesting voor de opfok altijd moet aansluiten bij het vervolg, de legronde.

Iedere ronde is anders

Toen Elly en Willem Remijnse begonnen met biologische opfok waren er geen voorbeelden: biologische legpluimveehouders kochten veelal gangbaar opgefokte jonge hennen. Deze dieren waren niet gewend aan het biologisch huisvestingssysteem, de overgang is dan erg groot. Dit leidde regelmatig tot problemen en slechte resultaten tijdens de legronde.

In 2004 is eerst de stal voor vleeskuikens omgebouwd tot 'biologische' opfokstal. In deze stal worden 13.000 kuikens grootgebracht, vijf jaren later is de nieuwbouwstal erbij gekomen met 30.000 biologische opfokplaatsen.

Volgens Elly hebben grote koppels opfokhennen eerder voordelen dan nadelen, in hun stal hebben de dieren namelijk veel bewegingsruimte. In kleine stallen of eenheden zijn de dieren meer opgesloten en dat kan na schrikreacties tot ongelukken leiden. Zelf kregen ze onlangs de schrik van hun leven toen een havik de kleine stal was binnengedrongen. Een derde van de dieren is toen door dooddrukken en verstikking omgekomen. Hoe meer uitwijkruimte de dieren ter beschikking hebben, hoe minder kans op dit soort calamiteiten.

Jong geleerd oud gedaan

Bij aanvang van de biologische opfok waren er nog geen regels of normen voor de opfok. Het was dan ook een zoektocht hoe de inrichting van de stal kan aansluiten bij het dier en uiteindelijk de bestemming van de dieren. "Want," benadrukt Willem, "onze klanten bepalen mede hoe wij met de opfokhennen

omgaan. De sleutel bij de inrichting van de stal is 'flexibiliteit'. We moeten met de koppel meegroeien en flexibel kunnen aanpassen. Dat geldt voor de hoogte van de beun, de voergoot en drinkbakjes. De hoogte groeit mee met de dieren. Door het zogenaamde 'nivo varia'-systeem kan de hoogte van de beun worden aangepast. Hierdoor leren de dieren op

---

Nivo varia

Het Nivo varia systeem bestaat uit oplierbare roosterplateaus. Op deze manier zijn de voer- en watersystemen om en om gehangen. Bij de start zijn de lierplateaus op vloerhoogte. Gelijk met de groei van de opfokhennen worden de plateaus inclusief voer- en watersysteem omhoog gelierd. De dieren leren snel te springen en vliegen naar verschillende niveaus. Hiermee worden de dieren getraind en voorbereid op hun toekomstige biologische legstal.

Kennisuitwisseling

Na de eerste verbouwing heeft Willem Remijnse mede het initiatief genomen voor de start van de huidige opfokstudieclub. Er is gekozen voor begeleiding vanuit een onafhankelijke organisatie, in dit geval het Louis Bolk Instituut. De studiegroepleden bepalen de agenda en afgelopen jaren functioneerde de studiegroep onder het bedrijfsnetwerk biologische pluimveehouderij. In deze opbouwfase van biologische opfok was het nuttig om kennis en vooral ook ervaringen te delen. Hiermee wordt de kwaliteit van de biologische leggen verbeterd, zowel qua gezondheid, als qua bevedering en eiproductie.

verschillende niveaus te bewegen". "Het leren staat bij ons centraal," vult Elly aan, "dat maakt dit werk ook zo boeiend. Geen enkele koppel is hetzelfde en elke opfokronde verloopt weer anders."

Uitgebreide speeltuin

In de nieuwe opfokstal zijn de basiszaken geregeld. Dat betekent: goed klimaat en ventilatie vanaf dag één, lichtdoorlatende platen verdeeld over het dak (dus niet alleen in de nok) en verder flexibele niveaus en inrichting. De kunst tijdens de opfok is de dieren actief te houden, ook dit vanaf dag één. De eendagskuikens beginnen op papier en gaan mede door het geluid al snel krabben. Zodra de dieren van het papier komen, hebben ze afleiding nodig. Voorop staat dat ze altijd water en voer ter beschikking hebben, maar ze leren bij ons ook scharrelen door de stal en wintergartens omdat we strooisel, strooigraan en meerdere soorten ruwvoer aanbieden. "Steeds voegen we weer iets toe om de dieren bezig te houden, tot in de uitloop aan toe. Daar hebben we wilgen aangeplant waarlangs de jonge dieren steeds verder de buitenwereld gaan verkennen. Bij ons leren de dieren gebruik te maken van de buitenuitloop. En dat horen we vaak terug van onze afnemers. Door de overgang niet te groot te maken tussen opfokstal en legstal zijn de dieren snel aangepast aan hun nieuwe situatie. Een dier dat past in zijn omgeving heeft minder stress en geeft uiteindelijk meer eieren".

Zorgtijd

Waar Willem meer zorgt voor de techniek en vooral het klimaat in de stal, is Elly's aandacht meer op de dieren gericht. "Omdat we beiden veel in de stal tussen de dieren komen signaleren we snel als er iets mis is. Extra ogen en tijd nemen voor waarnemingen (kijken, luisteren en ruiken) zijn nodig om een koppel kuikens goed te begeleiden. En dat wordt nogal eens onderschat". Hoewel Elly en Willem met veel plezier tijd steken in de opfok en begeleiding van de koppels, willen ze graag een redelijke vergoeding voor de afgeleverde hennen. Het steekt hen wel eens dat legpluimveehouders hun keuze uitsluitend laten bepalen door de prijs. "Voor een goed resultaat moeten we de hele keten met elkaar verbinden, `we maken het eitje samen`, " besluit Elly haar betoog.

Unieke stallen op basis van ideeën van ervaren pluimveehouders

Chris en Marjanne Borren begonnen in 1999 met 6.000 biologische leghennen in een omgebouwde voormalige batterijstal. Op basis van de ervaring die ze opdeden met het gedrag van de kippen gecombineerd met hoe zij zelf in de maatschappij stonden, kregen ze steeds meer idee hoe de ideale stal eruit zou zien. Chris deed mee aan het project 'Houden van Hennen' waarin deskundigen uit allerlei sectoren nieuwe houderijsystemen bedachten: pluimveehouders, dierenbescherming, maatschappelijke organisaties en wetenschappers. Eén van die systemen sloot heel goed aan bij de ideeën van Chris en Marjanne. Met wat aanpassingen aan dat ontwerp hebben zij twee nieuwe stallen gebouwd: één voor leghennen en één voor de opfok. Zo konden ze hun eigen hennen opfokken.

Opvallend aan de stallen is dat het boogstallen zijn en dat de zijwanden voor een groot deel uit lichtdoorlatende materialen bestaan. Chris licht toe: "Het ronde dak zorgt ervoor dat je altijd luchtstroming hebt. Zo is de ventilatie in de legstal helemaal natuurlijk en zonder open nok. Daglicht is goed voor de gezondheid, maakt de hennen actiever en zorgt tegelijk voor rust." De hennen kunnen volop actief zijn in de scharrelruimte. Een aanzienlijk deel van het dagelijks rantsoen (sommige koppels 35%) wordt door een automatisch systeem in het strooisel gestrooid. Van de 1800 cm² die per dier beschikbaar is, is 1200 cm² scharrelruimte. In een gemiddelde biologische stal is dat 600 cm².

In zo'n bijzonder systeem hoort ook een bijzondere kip: "een actieve, zelfredzame kip, maar die hebben we nog niet gevonden". Ook in de opfokstal is volop daglicht. Sterker nog, er kan niet worden verduisterd, dus de dieren groeien op met natuurlijke daglengte. "We zijn minder tegen IB gaan vaccineren. Er komen zoveel veldvirussen voorbij, dat die als een soort enting fungeren en het immuunsysteem activeren". Per jaar worden er drie rondes opgefokt: twee voor henzelf en één gaat via een broederij weg. De jonge hennen van De Lankerenhof zijn gewend aan veel daglicht, scharrelruimte en veel strooigraan. "Het zijn wel actieve dieren en daar moet je mee kunnen omgaan."

Het dak is goed geïsoleerd. Weliswaar zijn de zijwanden vrij open, maar "de meeste warmte verlies je via het dak en 's zomers zorgt de isolatie dat het in de stal niet warmer wordt dan buiten in de schaduw".

Dat de hennen het naar hun zin hebben op de Lankerenhof, merkt Chris aan hun gedrag: "Volop scharrelen, rust in het systeem, geen problemen onderling, geen bange kippen, geen verenpikken in de opfok".

De uitdagingen voor de toekomst vinden Chris en Marianne in het voer (laten) verbouwen, een geschikt pluimveeras en eigen afzet van de eieren. Een deel van de eieren wordt als 'bleieren' verkocht aan de horeca, de rest wordt regulier afgezet.

Meer hierover zie:

www.bleieren.nl en over het bedrijf www.lankerenhof.nl

Mobiele huisvesting

Monique Bestman (Louis Bolk Instituut)

Mobiele hokken zijn in landen als Duitsland en Zwitserland meer algemeen, maar ook in Nederland verschijnen de eerste. Ellen Krul en Jos Jeuken van het bedrijf Gaos (www.gaos.nu) in Swifterbant hebben de eerste 'Hühnermobil' in Nederland. Ze hebben het hok voor 225 hennen nu tweeënhalf jaar. "We vinden het een mooie manier van kippen houden. De kippen zien er goed uit en je ziet dat ze graag naar het groene nieuwe gras of klaver gaan". Het biologisch-dynamische bedrijf Gaos (*geduldig aandachtig onbekommerd samenwerken*) doet vooral akkerbouw. Daarnaast houden Ellen en Jos vleesvee, doen ze aan zaad- en pootgoedteelt en produceren ze duurzame energie. Met een fruitteiler, groenteteiler en melkveehouder is een biologische internetwinkel opgezet. Het rantsoen van de hennen bestaat voor een derde uit eigen tarwe en gerst, het overige komt in zakken van een veevoerfabriek.

De mest gaat op het eigen land. De eieren worden verkocht via de 'Hofwebwinkel' en een restaurantje. Het hok is 's nachts dicht, maar vanaf 7 uur 's morgens gaat het open en kunnen de kippen de hele dag naar buiten. De tijden van het licht, het openen van de luiken en de legnesten kun je automatisch instellen. Elke twee weken wordt het hok verplaatst, in drukke tijden soms pas na drie weken. Het verplaatsen is relatief veel werk, onder andere vanwege de elektrische netten voor het weren van vossen en buizerds. De overige werkzaamheden, naast eieren rapen, zijn: zakken voer naar binnen dragen, mestband schoonmaken en watertank bijvullen. Op de vraag of ze nog speciale eisen stellen aan de kippen, antwoordt Ellen: "We willen kippen hebben die graag naar buiten gaan om gras te eten en die niet teveel stressen, zoals tijdens het verplaatsen van het hok".

Op zoek naar de ideale hen

Ferry Leenstra (Wageningen UR Livestock Research), Monique Bestman (Louis Bolk Instituut)

Heeft de biologische pluimveehouderij een ander type hen nodig dan de reguliere houderij-systemen? Is zo'n hen beschikbaar of moet die nog worden gefokt? Wat wordt verstaan onder 'de' biologische pluimveehouderij? Zijn dat bedrijven met 18.000 hennen die alleen mengvoer voeren of zijn dat bedrijven met eigen voer verbouw of met een koppeltje van 100-200 dieren die de restjes op het gemengd bedrijf moeten opeten?

Witte scharrelkippen

De meest wezenlijke verschillen tussen een biologisch en een gangbaar pluimveebedrijf zijn toch wel de buitenuitloop, het biologische voer en de lagere bezetting. Vragen die aspecten om een andere kip dan de gangbare houderij? Een buitenuitloop is voor een hen gevarieerder, maar daardoor ook minder voorspelbaar dan een systeem met alleen 'binnenhuisvesting'. De hen die daar goed bij past, hoeft zeker niet dezelfde kip te zijn die binnen goed presteert. Een systeem met buitenuitloop vraagt een kip die goed met die variatie en onvoorspelbaarheid kan omgaan. Het vraagt specifieke eigenschappen van de kip, zoals; lef en nieuwsgierigheid, waarvoor ze een gevarieerder leven terug krijgen. Daarom staat in het EU-project Low Input Breeds de zoektocht naar een ideale hen voor uitloopsystemen centraal. In dit project zijn enquêtes gehouden en onderzocht hoe de huidige merken hennen presteren in uitloopsystemen. In workshops met pluimveehouders en deskundigen is gesproken over hun ideeën ten aanzien van de juiste kip voor uitloopsystemen. Uit de uitslag van de enquête kwam naar voren dat veel verschillende merken hennen in uitloopsystemen worden gebruikt. Het is niet zo dat één bepaald ras het bij iedereen goed doet. In Zwitserland worden ook witte rassen gebruikt en ondertussen weten we dat witte leghennen (met witte eieren) en gemengde koppels (wit en bruin, silvers en bruin) het relatief goed doen.

Stressbestendige kip

Uit workshops met pluimveehouders kwam naar voren dat zij verwachten dat voor systemen met uitloop de hennen onder alle omstandigheden vooral goed moeten blijven eten. Eén van de zaken waar het mogelijk aan schort is dat de hennen na bijvoorbeeld een infectie of 'stress' niet goed herstellen omdat ze onvoldoende eten. In de workshops werd de verwachting uitgesproken dat een wat zwaardere hen met een niet te extreme piekproductie, maar wel een goede legpersistentie, daar beter voor zou zijn toegerust. Er kwamen nog meer typering over tafel: een hen voor systemen met buitenuitloop moet 'optimistisch' zijn en intelligent. 'Je hebt soms van die koppels, dat zijn gewoon domme kippen en als je die in een systeem met buitenuitloop hebt, dan wil dat gewoon niet'.

Er is inmiddels enige ervaring opgebouwd met twee types hennen die niet regulier in Nederland op de markt zijn, maar wel zwaarder lijken en meer vreetvermogen zouden hebben. De resultaten tot nu toe zijn echter niet onverdeeld positief. Het eerste merk produceerde op de meeste bedrijven naar tevredenheid, maar vertoonde veel pikkerij. Het tweede merk doet het op één bedrijf goed en op een ander bedrijf minder. Van beide merken wordt nu gekeken naar de mogelijkheid om hanen te mesten en op 14-16 weken te slachten. Immers, een regelmatig terugkerende wens met betrekking tot 'de biohen' is dat ook de hanen gebruikt kunnen worden.

Vanwege de meerdere doelen wordt zeker verder gezocht. In fokprogramma's wordt momenteel steeds meer aandacht besteed aan het goed presteren in een groep, zowel bij varkens als bij pluimvee. In dergelijke fokprogramma's wordt niet alleen het dier als individu beoordeeld, maar worden ook het gedrag in een groep, bijvoorbeeld pikkerij of op elkaar kruipen, meegenomen om de fokwaarde van dat individu te bepalen. Dit wordt wel aangeduid met 'fokken op sociaal gedrag'. Bij diverse diersoorten wordt momenteel fundamenteel onderzoek gedaan naar 'levenshouding'. In dergelijk onderzoek wordt dieren geleerd dat wanneer ze een bepaald signaal horen of zien er vervolgens iets lekkers te halen is. Na verloop van tijd wordt dat signaal soms wel en soms niet gevolgd door een beloning. Er zijn dieren die dan blijven reageren, want 'misschien krijg ik wel iets', terwijl andere dieren het al gauw opgeven: 'het zal toch wel niks wezen'. Zo'n attitude moet je natuurlijk niet te gauw gaan 'vermenselijken' tot optimisten en pessimisten. Echter, het zou wel eens kunnen zijn dat een dier dat het niet gauw opgeeft en gewoon door blijft gaan, minder moeite heeft met de variatie die uitloopsystemen met zich meebrengen en daar dus meer plezier (lees: dierenwelzijn) aan beleeft, dan een dier dat het wel gauw opgeeft.

Een volgende stap is na te gaan of zo'n houding erfelijk is en hoe je daar eventueel op zou kunnen fokken. Hierop volgend moet dan weer worden getest of dieren die zich wat minder snel uit het veld laten slaan het inderdaad beter doen qua productie in een systeem met vrije uitloop. Het is nog een lange weg naar de ideale hen...

De Vredelingsers van Gerjan Slingenbergh en Wim Vredevoogd

Volgens Gerjan Slingenbergh, biologisch-dynamisch pluimveehouder in Ane, zijn de huidige hybrides niet geschikt voor de biologische houderij. "Als je ze biologisch houdt, gaat 15% dood, terwijl in de batterij maar 3% doodgaat. Dan heb je dus een andere kip nodig". Wat Slingenbergh en zijn eierhandelaar Vredevoogd ook parten speelt, is dat de broertjes van de leghennen als eendagskuiken worden afgemaakt. Zo ontstond het idee van een dubbeldoelras. Het fokken vergt echter jaren geduld, het is veel werk. Selectie vindt vooral plaats op basis van wat je ziet. Hierin wordt Gerjan ondersteund door onderzoeker Wytze Nauta van het Louis Bolk Instituut. Ze hebben nog een aantal generaties te gaan voor ze echt een ras in handen hebben. Gerjan heeft geen einddoel in gedachten in de zin van aantallen dieren, maar wil 'een goede kip fokken die zichzelf verkoopt'. De hennen gaan naar bedrijven met een kleinschalige pluimveetak. De haantjes worden geslacht op vier maanden en via de website www.okvlees.nl verkocht. Hier is de vraag nog groter dan het aanbod.

Vredelingsers

De ideale uitloop

door Monique Bestman (Louis Bolk Instituut)

In de ideale uitloop lopen de kippen met veel plezier tot ver achterin, zijn er geen plassen en geniet je als pluimveehouder van het uitzicht. 'Het lijkt wel of de kippen hier met vakantie zijn', dacht ik laatst in zo'n ideale uitloop.

Volgens de huidige regelgeving moet de uitloop begroeid zijn, schuilmogelijkheden bieden en de dieren moeten de hele uitloop gebruiken. De verwachting is dat er binnen een aantal jaar vanuit de EU voorschriften komen voor begroeiing met houtige gewassen.

Familie Damen: naar buiten lokken

Beschutting direct buiten de stal lokt de dieren naar buiten. Dat kan bijvoorbeeld met wilgen, maar ook met dakplatanen, zoals hier bij de familie Damen.

Familie Schuttert: beschutting

Eind april zaaien en de eerste maanden beschermen met stroomnetten. Zo creëert de familie Schuttert pleksgewijs beschutting.

Familie Thomaes: lijnvormige elementen

Met lijnvormige elementen zoals deze Zeeuwse meidoornhaag bij de familie Thomaes, lok je de kippen tot ver achterin.

Familie Speelman: wisselbeweiding

Met wisselbeweiding kan de begroeiing makkelijker herstellen. In de regelgeving staat hierover dat per afdeling de uitloop in gelijke delen in de lengte mag worden opgesplitst en dat gedurende elke ronde de kippen elke wisseluitloop even lange perioden gebruiken. De familie Speelman wisselt alleen het deel dichtbij de stal.

Familie De Koning: voorkom nattigheid

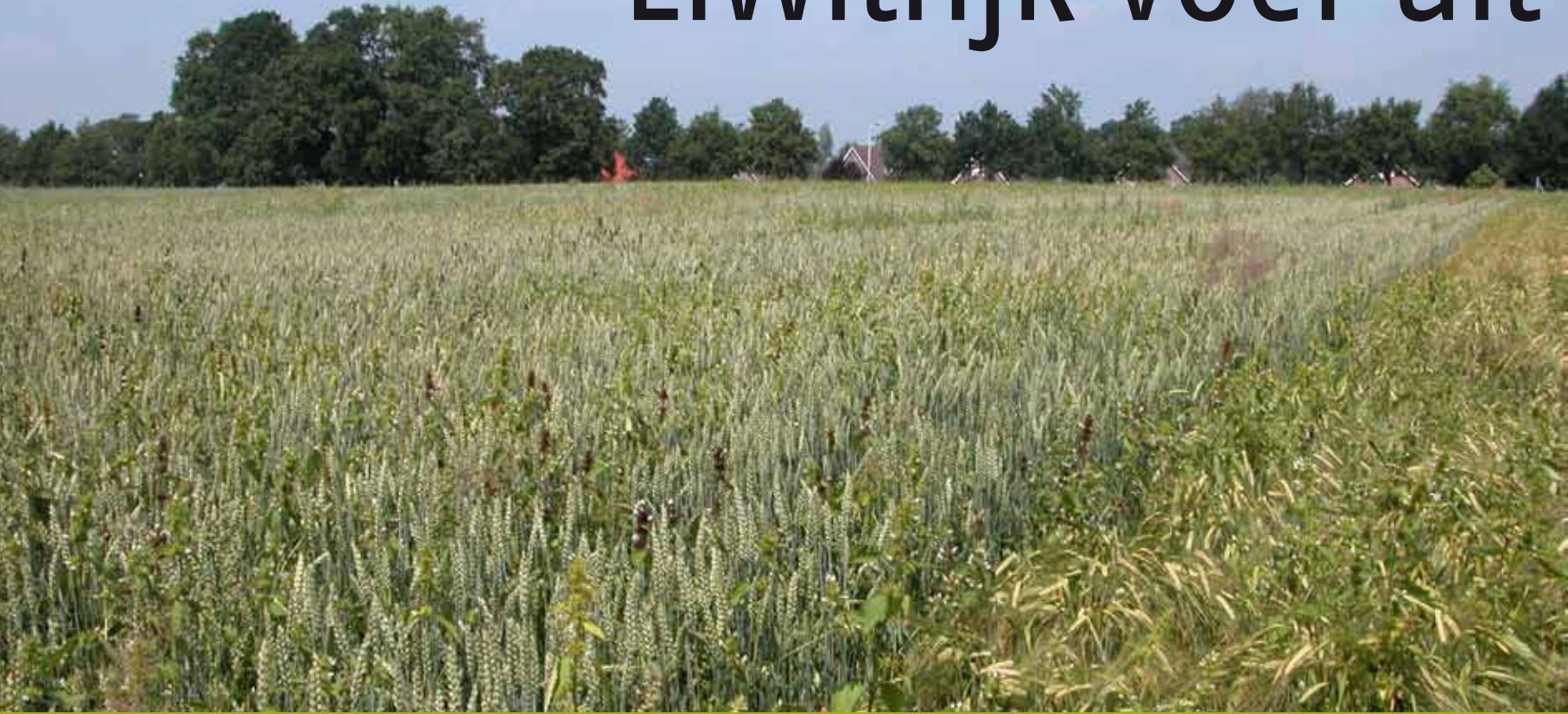
Nattigheid in de uitloop voorkom je door de meest kwetsbare plekken een halve meter diep af te graven en dan op te vullen met gesnipperd hout of gesnipperde boomwortels. Eventueel kun je er ook nog drainagebuizen doorheen laten leggen.

Familie Broekhuizen: 'wintergarten'

Overdekte uitlopen of wintergartens ogen al snel als een verlengstuk van de stal, zonder 'voorzieningen', maar wel met daglicht en buitenlucht. De tweedehands kas van de familie Broekhuizen is gebouwd voor wanneer de kippen tijdelijk niet naar buiten kunnen. Met de bomen erin brengt het 'buiten' nog wat meer naar binnen. Groenvoer en zitstokken maken de wintergarten nog aantrekkelijker.

Eiwitrijk voer uit

eigen regio... kan dat?

Marinus van Krimpen (Wageningen UR, Livestock Research)

Binnen Europa groeit de bezorgdheid over de grote hoeveelheid eiwithoudende gewassen die van buiten de EU worden geïmporteerd voor verwerking in met name varkens- en pluimveevoeders. Het betreft hoofdzakelijk sojaproducten, zoals sojabonen, -schilfers en -schroot. Deze onbalans tussen gebruik en beschikbaarheid van eiwitten binnen Europa zorgt voor een niet-duurzame veehouderij.

Naast het streven naar duurzaamheid heeft de biologische sector nog twee specifieke uitdagingen, namelijk:

- 1) het produceren van voer dat voor 100% bestaat uit biologische grondstoffen en
- 2) ervoor te zorgen dat 50% van het voer in de regio wordt geteeld.

Door de biologische teelt van eiwithoudende gewassen in Noordwest Europa te verhogen, dragen biologische pluimveehouders hun steentje bij.

Kansrijke gewassen

In het overzicht staan de grondstoffen vermeld die door onderzoekers van Wageningen UR Livestock Research, Plant Research International (PRI) en Food & Biobased Research (FBR) als perspectiefvol worden gezien. Bij het opstellen van deze lijst is er vanuit gegaan dat deze grondstoffen in principe goed te telen zijn in Noord West Europa en – na eventuele verdere bewerking – goed toe te passen zijn in voeders voor jonge dieren (biggen, vleeskuikens) of volwassen dieren (leghennen, zeugen, vleesvarkens).

Perspectief op langere termijn

Voor het verkrijgen van eiwitten uit bijvoorbeeld oliehoudende zaden en gras wordt in bepaalde gevallen gebruik gemaakt van chemische stoffen. Als gevolg hiervan mogen deze eiwitten niet worden toegepast in biologische voeders.

Onderzoek is nodig om na te gaan of toegelaten organische oplosmiddelen ook toepasbaar zijn. Vooralsnog bieden deze eiwitten op korte termijn geen perspectief voor de biologische veehouderij. Hoewel er op langere termijn zeker perspectief is voor algen, zeewier en insecten, dient er meer onderzoek verricht te worden naar de teelt en bewerking. Dit om te weten hoe dieren deze eiwitten goed kunnen benutten. Daarnaast biedt de diervoederwetgeving op dit moment geen ruimte voor het toepassen van insecteneiwit in het voer.

Perspectief op korte termijn

Eiwitrijk voer uit eigen regio? Ja dat kan. Uit diverse pilotprojecten blijkt dat in Europa geteelde sojabonen een redelijk goede eiwitopbrengst per hectare hebben. Ook erwten en veldbonen geven goede eiwitopbrengsten. In verband met ziektegevoeligheid kunnen erwten en veldbonen echter slechts 1 x per 5 jaar op hetzelfde perceel geteeld worden. Bij erwten en veldbonen is het zetmeel en eiwit relatief eenvoudig te scheiden, waarbij erwteneiwitconcentraat ontstaat met een hoog eiwitgehalte (> 60%). Ook eendenkroos blijkt goed toegepast te kunnen worden in diervoeders. Een droogstap na de oogst is dan wel vereist.

Interessante eiwitbronnen voor hogere EU-voereiwitproductie

Categorie

Oliehoudende zaden

Leguminosen

Bladeiwitten

Aquatische bronnen

Granen

Insecten

Eiwitbron

Eiwitten verkregen uit sojabonen, raapzaad en zonnebloemzaad na verwijdering van de olie

Erwten, veldbonen, lupinen, lucerne

Gras, bietenloof

Algen, zeewier, eendenkroos Eiwitconcentraat afkomstig van tarwe, haver en quinoa

O.a. meelworm, huisvlieg, huiskrekel

Samenwerken in het Bedrijfsnetwerk

aan gezonde koppels

Biologische Pluimveehouderij

Cynthia Verwer (Louis Bolk Instituut)

Roland Bronneberg is nauw betrokken bij de pluimveesector en specifiek de biologische pluimveehouderij.

Als pluimveedierenarts draait hij mee in het bedrijfsnetwerk biologische pluimveehouderij en heeft zijn eigen kijk op de sector en de ontwikkelingen daarin. Een portret van Bronneberg en zijn visie op de biologische pluimveesector.

Er is altijd wel wat aan te scherpen

Inmiddels begeleidt Roland vanuit AviVet een tiental biologische en meerdere reguliere leghennenbedrijven. Hij doet dat vanuit zijn eigen formule. "Elk bedrijf dat ik begeleid gaat een contract aan voor één ronde, waarin ik de bedrijven minimaal één keer per maand bezoek. Deze bezoeken staan ingepland. Er is altijd wel wat aan te scherpen". Bij een bedrijfsbezoek is hij zeker een uur bezig per stal. "Eerst maak ik een rondje door de stallen en bekijk ik de eieren en onderzoek de kippen. Vooral dat laatste is erg belangrijk en daar moet je de tijd voor nemen." Andere werkzaamheden tijdens een bedrijfsbezoek bestaan bijvoorbeeld uit bloedtappen, zo nodig het doen van sectie, het plaatsen van bloedluisvallen en het nemen van mestmonsters. Dit laatste is optioneel en wordt uitgevoerd in overleg met de pluimveehouder. Het nemen van mestmonsters vindt hij essentieel. "Het is belangrijk om de besmettingsgraad in kaart te brengen en op basis daarvan een ontwormingsplan af te stemmen met als doel zo weinig mogelijk ontwormingsmiddelen te gebruiken. Ook ontwormingsmiddelen zijn medicijnen en vormen een aanslag op de kip." Behalve dat aan het ontwormen weer een extra prijskaartje hangt, is het erg belangrijk om resistentie te voorkomen. De keuze voor deze middelen is uiterst beperkt.

Vooruitgang

Naast de begeleiding op het bedrijf zelf gaat Roland ook met de leghennenhouder en diens voerleverancier tweemaal op bezoek bij de hennen op het opfokbedrijf. "Het is van groot belang om deze partijen bij elkaar te brengen, de ontwikkeling van de hennen bespreekbaar te maken en de opfok voor zijn/haar nieuwe hennen samen af te stemmen. Met name het antipikbeleid, wat nog belangrijker is bij bio, dient vanaf dag 1 te worden ingezet. Gelukkig

stemmen steeds meer opfokkers en hun afnemers af voor wat betreft huisvestings-, voer- en drinkwatersysteem. Ik zie dat op dit punt al veel is verbeterd afgelopen jaren, hetgeen ook blijkt uit de bedrijfsgegevens: de uitval per ronde daalt".

Afstemming entschema's

Naast pikkerij en uitval ziet Roland nog andere knelpunten waar pluimveehouders in de dagelijkse praktijk tegenaan lopen. "Het entschema is veel te vol en er komen alleen maar entingen bij. Aan het einde van de opfok wil iedereen een gezonde, geruide hen op gewenst gewicht inclusief alle entingen. Maar de opfokperiode is eigenlijk veel te kort om tussen de entingen door de dieren voldoende tijd te geven om te herstellen. Elke enting is een stressmoment". Volgens Roland is het meest ideale entschema een leeg A4-tje. "Per situatie en regio zou een specifiek entschema opgebouwd moeten worden". Ook hierin is goede afstemming tussen opfok en leghenhouder een 'must'.

Roland noemt als voorbeeld dat in bepaalde delen van Friesland géén IB, ILT of Gumboro voorkomt. "Die legpluimveehouder in Friesland zou dus prima zonder deze entingen kunnen. Maar als de dieren worden opgefokt in pluimveedichte regio's dan hebben ze deze entingen toch nodig". Eigen opfok of regionale opfok, door opfokkers en legpluimveehouders bij elkaar te brengen en door een nauwere samenwerking tussen broederijen, is een stap in de goede richting. Dit helpt om het overvolle entschema uit te dunnen.

Afwijkingen

Wat Roland verder opvalt zijn de regelmatig voorkomende borstbeenbreuken en -afwijkingen. In de opfok zijn deze veelal aan de vorm of dikte van de zitstokken gerelateerd.

Tijdens de legronde zijn er meerdere oorzaken, zoals het niet goed aansluiten van de hennen op hun nieuwe systeem en stress bij het lossen. "Training van de hennen in gebruik van de beschikbare ruimte en de regelmatige omgang met de dieren door zowel opfokker als leghennenhouder zijn hierin erg belangrijk". Breuken hebben impact op het welzijn en de gezondheid, en daarmee samenhangend, de groei en productie van het dier. "De meeste dieren herstellen vaak wel, maar halen geen 320 eitjes op 72 weken".

Vertering, darmgezondheid en voersamenstelling

Ook het voederrantsoen en het nuchter zetten van de dieren voor transport vraagt afstemming. "Meer afstemming over het voer voorkomt darmproblemen. De voerovergangen van opfok naar leg zijn vaak te groot. Bij ontvangst moeten de dieren goed worden opgevangen om een disbalans in de darmflora te beperken". Roland raadt aan de dieren voor transport niet te nuchter te zetten en na transport de dieren op het legbedrijf op te vangen met toevoeging van gezonde darmflora aan het drinkwater. "Toediening van de gezonde darmbacteriën zorgt voor een betere balans op darmniveau waardoor een E.coli, Clostridium of coccidiose doorbraak en het begin van een chronische darmontsteking voorkomen kunnen worden". In de toekomst moeten we toch naar 100% biovoer. Roland staat hier open tegenover. "We kunnen niet drie jaar gaan zitten afwachten, maar moeten nu om de tafel om te kijken hoe we het voor elkaar boksen. Afgezien van de beschikbaarheid van de benodigde hoeveelheden grondstoffen en de kwaliteit ervan, is het technisch wel mogelijk al is de opgave voor de opfokker wel groter". Maar ook voor de leghennenhouder is het niet vanzelfsprekend dat het goed gaat. "Het vraagt een totaal andere benadering. Het vraagt meer kennis en kunde van de pluimveehouder en extra tijd om de koppels te bekijken om signalen tijdig op te vangen. Het streven naar 100% biovoer ondersteun ik, maar daarnaast pleit ik voor uitzonderingen indien dit echt nodig is vanwege diergezondheid en – welzijn". Hetzelfde geldt voor het antibiotica-vrij beleid. "Je moet streven naar antibiotica-vrij, maar ingrijpen als dat noodzakelijk is en dan met het beste middel voor de kwaal, het meest veilige middel voor zowel het dier als de mens (volksgezondheid), en ook een middel dat voor de veehouder economisch haalbaar is".

Afstemmen

Als laatste wil Roland nogmaals benadrukken dat afstemming tussen opfokker, dierenarts, voerleverancier en leghennenhouder van groot belang is. "Ga als leghennenhouder bij je opfokker op bezoek. Een groot deel van het succes van je koppel begint bij de opfok en de overgangs- en opstartfase. Loopt het op je bedrijf rond de leeftijd van 26 weken goed, dan heb je al 80% van het succes te pakken". Een goede opvang van de dieren op het legbedrijf vormt hierin een sleutel. "Het huisvestings-

systeem moet naadloos aansluiten op datgene waarop de hennen gewend en waarin ze getraind zijn". Onder een goede opvang verstaat Roland ook een schone stal op de juiste temperatuur, vrij van bloedluizen en waarin strooisel aanwezig is. "De aanwezigheid van strooisel is essentieel voor de hennen. Het heeft een isolerende werking, zorgt voor afleiding, zodat ze hun natuurlijke gedrag kunnen uitvoeren en niet met elkaar bezig zijn".

www.avivet.nl

Knelpunten in de huidige leghennenhouderij

Te weinig afstemming tussen opfokker en leghennenhouder bij:

- Antipikbeleid
- Bezettingsdichtheid
- Afstemming in huisvestings-, voer- en drinkwatersysteem
- Voersamenstelling
- Entschema
- Nuchter zetten voor transport

Aandachtspunten

- Opvang hennen op bedrijf
- Borstbeenbreuken en -afwijkingen
- Bloedluizen
- Gebruik uitloop

Uitdagingen

- 100% biovoer
- Antibiotica-vrij

Roland Bronneberg is gespecialiseerd pluimveedierenarts en begeleidt vooral legpluimveebedrijven. Ervaring heeft hij opgedaan bij opfokbedrijven en broederijen. Verbeek's Broederijen en Opfokbedrijven was zijn eerste werkgever, daar was hij medeverantwoordelijk voor de gezondheidszorg op de (opfok) moederdierbedrijven, broederij en opfokbedrijven. Na 4 jaar maakte hij de overstap naar Lohman Animal Health in Duitsland. Van daaruit heeft hij wereldwijd klanten technisch ondersteund op het gebied van pluimvee entstoffen en vaccinatieschema's. Naast de technische ondersteuning kwam ook de stap naar de verkoop van entstoffen: voor Lohman was hij Area Sales Manager in Nederland, België en Italië. Naast zijn werk bij Verbeek en Lohman rondde hij in 2008 zijn promotieonderzoek af op het gebied van de eiproduktie bij struisvogels. Na een tijdje miste hij het contact met de leghennenhouders en richtte in 2009 zijn bedrijf AviVet B.V. op. AviVet richt zich op leghennenhouders waaraan ook een stukje opfok wordt verbonden. Dat laatste is onafhankelijk van broederijen of opfokorganisatie.

Kruiden als medicijn

Maria Groot (RIKILT Wageningen UR) & Tedje van Asseldonk (IEZ)

Dierenwelzijn en gezondheid zijn belangrijke aspecten binnen de biologische veehouderij. Preventieve maatregelen en het voorkomen van ziekten vormen de basis. Zo nodig worden natuurlijke middelen als kruidenpreparaten als geneesmiddel en ondersteuning toegepast. Alleen op attest van de dierenarts mogen reguliere diergeneesmiddelen worden ingezet. Hieronder een overzicht welke toepassingen mogelijk zijn binnen de pluimveehouderij en waar u meer informatie kunt verkrijgen.

Natuurlijke weerstand bevorderen

Biologische veehouders proberen in eerste instantie via preventieve maatregelen de natuurlijke weerstand van hun dieren te vergroten en te voorkomen dat hun dieren ziek worden. Dit kan bijvoorbeeld via (management)maatregelen op het gebied van voeding of huisvesting en selectie van geschikte rassen. Toepassing van kruidenmiddelen als voeder past ook binnen deze strategie. Welke kruiden wanneer toegepast kunnen worden is uitgezocht in verschillende projecten. Het Fyto-V project (2006-2008) had als voornaamste doelstelling om meer (werkzame) kruidenpreparaten (fytotherapeutica) voor de biologische veehouder (van melkvee, varkens en pluimvee) beschikbaar te stellen. Het project is uitgevoerd door RIKILT Wageningen UR samen met Universiteit Utrecht, Wageningen UR Livestock Research, het Instituut voor Etnobotanie en Zoöfarmacognosie (IEZ), PhytoGeniX, het Louis Bolk Instituut en de HAS te Den Bosch.

Het onderzoek bestond uit vier onderdelen:

1. Inventarisatie van de vraag vanuit de praktijk en het aanbod van preparaten op de markt;
2. Onderzoek naar de mogelijkheden en knelpunten voor het gebruik van kruiden in de wetgeving;
3. Laboratoriumonderzoek naar werkzaamheid, biologische activiteit van geselecteerde kruidenpreparaten en praktijktoetsen met deze middelen;
4. Kennisverspreiding door website, rapporten, een onderwijsmodule en een symposium.

Preparaten en middelen

Voor pluimvee zijn 54 middelen gevonden. Het grootste aanbod voor alle diersectoren bestaat uit middelen die op de darmgezondheid werken en zo de gezondheid en daarmee de productie vergroten. Hoewel de claim bij veel middelen 'algemeen weerstandverhogend' luidt, is er zelden onderbouwing van effecten op het immuunsysteem, terwijl meestal wel effecten op de opbrengst (bijvoorbeeld een verbeterde voederconversie of verlaagde uitval) zijn gemeten. De gegevens over de gevonden preparaten, hun toepassing, de leveranciers en de wetenschappelijke achtergrond zijn te vinden in de databases op de Fyto-V site (www.fyto-v.nl)

Natuurlijk gezond

Als vervolg op Fyto-V is het project 'Natuurlijk gezond' gestart. In dit project zijn voor de veehouders stalboekjes per diersoort gemaakt. Hierin is per aandoening beschreven welke managementmaatregelen kunnen helpen, gevolgd door kruiden en preparaten die gebruikt kunnen worden. Het boekje bevat tevens verschillende bijlagen zoals een lijst met leveranciers, achtergrondinformatie over natuurproducten en een alfabetische kruidenlijst (waarbij per kruid is aangegeven wat de werkzame componenten zijn, waarvoor het kruid gebruikt kan worden en in welke preparaten het zit). Ten slotte is er een bijlage met wetenschappelijke documentatie over de verschillende middelen met informatie over dosering en onderzoek. Het stalboekje (vrij beschikbaar) en meer informatie over het gebruik van kruiden in de pluimveehouderij vindt u in het Dossier 'Pluimvee: toepassing van kruiden' op www.biokennis.nl.

Mest als grondstof

Ronald Paardekooper (voormalig directeur Reudink nu partner bij Claassen, Moolenbeek & Partners) en Monique Bestman (Louis Bolk Instituut)

De regels worden verder aangescherpt.

De verplichting om alle pluimveemest op biologische percelen af te zetten is al van kracht. Daarnaast komt ook de verplichting tot gebruik van eigen veevoer ofwel uit eigen regio. Dit betekent huiswerk voor de pluimveehouders en leidt tot meer samenwerking. Hoe pak je dit aan?

Voer-mest-samenwerking: 'win-win'

De wetgever stelt dat 20% van het voer dat de biologische veehouderij benut, van het eigen bedrijf moet komen. Ook mag deze 20% voer van een bedrijf uit de regio afkomstig zijn, mits er een samenwerkingsovereenkomst met dit bedrijf is afgesloten. De vraag die open staat is hoe dé regio wordt gedefinieerd. Skal is terughoudend wat naleving betreft zolang dit niet duidelijk is. Naast de genoemde 20%-regeling worden akkerbouwers verplicht een steeds groter deel van hun bemesting uit te voeren met biologische mest. Deze bewegingen bieden dus veel kansen voor het opzetten van graan-voor-mest-samenwerkingsverbanden.

Oud fenomeen

Het opzetten van samenwerkingen tussen veehouders en akkerbouwers is niet nieuw. Elke keer weer als de mestafzetprijzen hoog opliepen, kwamen de initiatieven boven. Veelal vanuit de veehouders om akkerbouwers bereid te vinden hun mest af te nemen. Akkerbouwers waren bereid dat te doen, maar zodra er mesthandelaren langs de deur kwamen die een flinke vergoeding boden om mest af te nemen, kwam de samenwerking onder druk te staan. Andersom was het zo dat als de veehouders de mest goedkoper elders wisten af te zetten, de samenwerking van deze kant uit op een laag pitje werd gezet. Voorbeelden van hoe het niet moet, of niet werkt zijn er dus te over.

Wederzijds vertrouwen

Door mest uit te wisselen tegen voergraan is het mogelijk om de kringloop min of meer te sluiten. De akkerbouwer neemt de mest af en levert zijn granen aan de veehouder terug. Dit vraagt om samenwerking en afspraken, maar vooral een andere benadering. Mest moet niet langer worden gezien als afvalproduct maar vooral als waardevolle input. Voor een akkerbouwer, zeker een biologische, is deze meststof van groot belang voor het slagen van zijn teelt. Er zijn genoeg voorbeelden van akkerbouwers die bij de bemesting van hun gewas uitgingen van de gemeten fosfaat- en stikstofgehalten in de mest en toch hun gewas gezien mislukken. Vaak bleek het monster te zijn

---

Nelleke en Rien Blok, 's Heer Arendskerke

18.000 hennen, 7,5 ha uitloop en 36 hectare akkerbouw.

De akkerbouw wordt pas sinds kort omgeschakeld. Op de percelen die al biologisch zijn, staan peen en aardappelen voor humane consumptie. Op de percelen die nu nog in omschakeling zijn, wordt haver en tarwe verbouwd dat aan de eigen kippen gevoerd gaat worden. De kippen produceren jaarlijks ca. 320 ton mest; ca. 150 ton hiervan wordt gebruikt op eigen land. Naar verwachting kan er jaarlijks 65 ton eigen graan gevoerd worden aan de kippen: 36 ton tarwe en 27 ton haver. Dat is ca 4,5% tarwe en 3,5% haver van het totaal dat de kippen opeten.

Antoine en Marja Damen, Langeweg

10.000 hennen

Al meer dan 12 jaar geleden ontmoette Antoine op een bijeenkomst over biologische landbouw in Oost-Brabant de akkerbouwer Govert van Dis. Hij was aan het omschakelen en op zoek naar biologische mest. Alle mest, ongeveer 300 ton in 2011, gaat naar deze akkerbouwer. Deze mest wordt gemengd met compost en uitgereiden voor onder andere suikermaïs en aardappelen. Daarnaast verbouwt de akkerbouwer de mengteelt tarwe-veldbonen. De veldbonen leveren de stikstof die de tarwe opneemt. Hier hoeft dan geen bemesting op. Het mengsel van tarwe en veldbonen, 70 ton in 2011, voert Antoine aan zijn kippen. Totaal aten de kippen 350 ton voer in 2011.

Jaap en Gerda van Deelen, De Glind

25.000 hennen

Jaarlijks zet Jaap zo'n 500 ton mest af. Ongeveer de helft, de zomermest, laat hij nadrogen van 70% tot meer dan 80% droge stof en tot korrels persen bij Hubun. Hij krijgt de korrels dan terug in zakken van 25, 50 of 100 kilo en deze worden verkocht aan akkerbouwers, tuinders, fruittelers en boomkwekers. Meststoffenhandelaar Vlamings treedt op als tussenpersoon. Het transport wordt geregeld door Memon en terplekke worden de vereiste papieren getekend. De 1000 ton voer die de hennen eten, komt van de voerfabriek Reudink. Een deel daarvan is ingekocht via Reudink bij een teler in Oost- Duitsland.

gemanipuleerd om zoveel mogelijk kilogrammen fosfaat af te voeren. Naast een mislukt gewas is er in zo'n geval nog veel meer schade aangericht. Het vertrouwen van een dergelijke akkerbouwer in de veehouderij in het algemeen is namelijk volledig weg. Als hij een volgende keer al mest wil ontvangen, wil hij daar in ieder geval een flinke vergoeding voor hebben. Dat is dan zijn eerste winst. Op een dergelijke manier wordt er nog dagelijks gewerkt. Dit speelt de mesthandel in de kaart. De mest moet toch weg, men kan dus vragen wat men wil.

Vertrouwen herwinnen

De oplossing is betrekkelijk eenvoudig. Biologische veehouders gaan mest waarderen als nuttige meststof. Daarnaast verplaatsen zij zich in de positie van de akkerbouwer en gaan het gesprek aan. Waar liggen behoeftes en wat zijn de specifieke wensen. De wensen van de akkerbouwer zijn samen te vatten in een paar hoofdpunten: Juiste hoeveelheid, juiste moment van afleveren en juiste samenstelling en structuur. Dat vraagt dus een andere benadering en omslag in denken door de veehouder. In die zin is het leveren van mest vergelijkbaar met de handel in bijproducten. Ook de bijproducten ontstaan als reststroom van een hoofdproduct. Mest ontstaat als reststroom bij de productie

van melk, vlees en eieren. De bijproductenhandel heeft laten zien, dat als je er goed mee omgaat, er goede rendementen te halen zijn voor alle partijen. Dat houdt in dit geval in: "voldoen aan de wensen van de afnemer". Communicatie speelt in dit proces een belangrijke rol. Het is niet zo erg als de mest een keer wat natter is of er wat meer strooisel in zit. Communicatie vooraf is in dat geval cruciaal. De afnemer wil weten wat hij ontvangt zodat hij daar op kan inspelen. Als het drogestofgehalte om wat voor reden dan ook 10% lager is, zal hij 10% meer mest moeten aanwenden. Dan zijn de bewerkingskosten weliswaar iets hoger, maar zijn hoofddoel, het telen van een goed gewas, komt er niet door in gevaar.

Samenwerken en vooral communiceren

Voor goede samenwerking zijn een paar criteria van belang:

- Het hebben van een gezamenlijk doel. Het doel van een voer-mest-samenwerking moet een win-win zijn op de lange termijn. De veehouder is er zeker van dat hij zijn mest tegen een acceptabel tarief af kan zetten. De akkerbouwer weet wat hij krijgt en dat het beschikbaar is op de momenten dat hij het nodig heeft. Daarnaast zijn beide verzekerd van een belangrijke voorwaarde om biologisch te ondernemen.

- Een bekend spreekwoord is "vertrouwen komt te voet en gaat te paard". Vertrouwen moet dus groeien, daar moet je aan werken en je moet het verdienen. Het vraagt dus om een grondhouding het goed te willen doen voor beide partijen.
- Communicatie is cruciaal in dit proces. Goede afspraken maken en nakomen moet vanzelfsprekend zijn. Evenals het vanzelfsprekend moet zijn dat er bij afwijkingen vooraf even wordt gebeld om kort te sluiten hoe hiermee om te gaan. De 'garantie-tot-aan-de-deur-mentaliteit' is verleden tijd.

Kansen?

De biologische landbouw is per definitie extensief. Dat betekent dat deze zich zal uitbreiden naar streken waar de grond relatief goedkoop is en in ruime mate beschikbaar. Dat is dus richting Oost Europa. Veelal zijn dit ook arme gronden waar voergranen worden geteeld. Als de regio maar ruim genoeg wordt gedefinieerd, ontstaan daar dus mogelijkheden voor graan-mest samenwerkingsverbanden. Daarnaast zijn er zeker ook in Nederland veel mogelijkheden. Van belang zal zijn dat de grondhouding van de betrokkenen er een is van "win-win".

BPV kijkt over grenzen heen

Biologische Pluimveehouders Vereniging (B.P.V.)

De doelstellingen van de B.P.V.

- *Eén duidelijk aanspreekpunt voor de biologische pluimveehouderij*
- *Belangenbehartiging*
- *Inspraak in onderzoek en regelgeving*
- *Kennisuitwisseling*
- *Inspraak in projecten*

Uitloop, EU verordening & IFOAM voorstellen

De inrichting van de huidige uitloop is doorgaans geënt op de KAT leveringsvoorwaarden. De lengte is hier bepaald op maximaal 350 meter lang vanaf de staluitgang. IFOAM stelt voor dit terug te brengen naar 150 meter. Verder dient de uitloop begroeid te zijn, minimaal 50%. Daarnaast wil IFOAM ook het aantal hennen per stal begrenzen, voor opfok is dat er maximaal 10.000 kuikens per groep gehouden mogen worden. Voor leghennen bestaat al een EU voorschrift van maximaal 3000 leghennen per groep met beschikbare uitloop van 4 m² per dier. IFOAM stelt voor nu ook voor opfok- hennen uitloop van 1 m² per dier verplicht te stellen.

door Leen Janmaat (Louis Bolk Instituut)

Het bedrijf van Jaap van Deelen ligt in de Gelderse Vallei, het centrum van de pluimveehouderij. Zelf vormt hij als voorzitter het hart van de Biologische pluimveehoudersvereniging (BPV). De vereniging telt 100 leden en komt op voor de belangen van biologische pluimveehouders. Komende jaren zijn er nog wel wat drempels te nemen, maar als de sector stappen gaat zetten, voorziet Jaap een goede toekomst voor de biologische pluimveetak. Vooral op het gebied van regelgeving zullen besluiten worden genomen die impact hebben op bedrijfsniveau.

Waarom werkt BPV?

Jaap: "We voorzien meerdere knelpunten of valkuilen komende jaren. Dat begint met aanpassingen van de EU regels. In de huidige aanpassingsvoorstellen wil men de bedrijfsomvang begrenzen. Of dit wordt gerelateerd aan het aantal hennen per ondernemer of aan de uitloopvoorzieningen blijft nog even de vraag. In de IFOAM voorstellen is nu een regel opgenomen waarbij de afstand tussen stal en buitenuitloop bepaalt hoeveel hennen er in de stal mogen worden opgezet (zie kader). Los van de uiteindelijke invulling: schaalvergroting staat op gespannen voet met de verwachtingen die consumenten hebben t.a.v. biologische eieren. We zullen als biologische pluimveehouders tegemoet moeten komen aan de verwachtingen van onze klanten. Daarnaast staat ook de grondgebondenheid op de agenda. Dit in verband met de mestafzet en het voederantsoen waarin voer van eigen teelt wordt verplicht. Met een norm van 20% eigen voer komen veel pluimveehouders al in de gevarenzone. Om te voldoen aan grondgebondenheid is samenwerking met akkerbouwers vereist. Dit zal niet altijd lukken binnen de eigen regio, kortom hiervoor zullen we ons blikveld moeten verruimen en over de landsgrenzen gaan kijken. Uiteindelijk zal dit leiden tot uitruil van voer en mest ofwel voermest contracten. Op dit moment verkennen we de mogelijkheden tot samenwerking met akkerbouwers in Duitsland waar nog veel voedergewassen worden geteeld. Om dit verder te stroomlijnen werkt BPV ook mee aan de opbouw van de mestcoöperatie".

Wat heeft het onderzoek en bedrijfsnetwerk de sector gebracht?

Jaap: "Pluimveehouders zien het biologisch onderzoek als een extraatje waarmee ieder zijn voordeel kan doen. Wat het bedrijfsnetwerk

Jaap van Deelen, voorzitter BPV

betreft heeft dit bijgedragen tot meer kennisuitwisseling. En hieraan blijft ook in de toekomst behoefte. Pluimveehouders zullen dit zelf voortzetten of weer oppakken. Dat gebeurt nu al. Naast de zelfstandig functionerende opfokstudiegroep en studiegroepen Noord en Zuid zetten we studiegroepen op in Midden en Zuidoost Nederland. Hoe vaak de pluimveehouders bijeenkomen zal onderling worden afgestemd. De kosten zullen grotendeels voor eigen rekening komen, er zal dus een bijdrage aan studiegroep leden worden gevraagd.

Wat is jullie relatie met het Biohuis?

Via het biooerenhuis en Bionext speelt BPV een actieve rol bij de aansturing van het onderzoek en afstemming van het beleid. Belangrijk is dat we als relatief intensieve sector voldoende aansluiting houden bij de hele biologische sector. Daarom pleiten wij ervoor dat pluimveehouders zich meer gaan bezighouden met de principes van biologische landbouw. Hoe we dit oppakken is nog onderwerp van gesprek. Om de verbinding te versterken met de hele biosector, is de BPV direct betrokken bij de opzet van het Biohuis."

Bionext: de verbindende schakel

Bionext is de ketenorganisatie voor duurzame, biologische landbouw en voeding, opgericht door biologische boeren en tuinders (BioHuis), handel en verwerking (VBP) en winkels (Biowinkelvereniging). Bionext behartigt de collectieve belangen van de biologische sector in eigen land en in Brussel via de IFOAM EU Groep. Bionext is woordvoerder voor de biologische branche en aanspreekpunt voor elke partij met interesse in biologische landbouw en voeding (maatschappelijke organisaties, overheid, politiek, media, consumenten). De Nederlandse biologische sector heeft een jaaromzet van 2 miljard euro. Ruim 1.500 gecertificeerde biologische boeren en tuinders en ruim 1.700 verwerkende bedrijven zijn momenteel in de sector actief. De sector verschaft werk aan circa 100.000 mensen.

Kerntaken Bionext

- *Collectieve belangenbehartiging bij regelgeving, in Nederland en in de EU*
- *Communicatie over biologisch en woordvoering namens de biologische sector*
- *Kennisontwikkeling en -deling, ontwikkelen van standpunten over actuele onderwerpen*
- *Ketenmanagement tussen de verschillende schakels van de biologische sector*
- *Informerende over actuele marktontwikkelingen en -kansen*
- *Publiekscampagnes i.s.m. het bedrijfsleven zoals Adopteer een Kip, Lekker naar de Boer en de BioTiendaagse, waarmee honderdduizenden mensen worden bereikt.*

Meer informatie: www.bionext.nl

Méér dierenwelzijn in het eierschap

Van elke tien eieren die aan consumenten worden verkocht, is inmiddels één ei afkomstig van een biologische kip. Biologische eieren horen bij de best verkochte producten in het biologische segment. Met dit marktaandeel zijn biologische eieren een topper in het biologische assortiment. De omzet van biologische eieren stijgt al jaren achtereensporig, ondanks de ruime keuze in het eierschap en de concurrentie van vrije uitloopeieren, scharreleieren, maïseieren, viergranen eieren e.d. In 2011 steeg de omzet van biologische eieren gemiddeld met ruim 30%. Ook internationaal doet de sector het goed, 11% van de in Duitsland verkochte biologische eieren komt van Nederlandse boeren.

Maurits Steverink, ketenmanager bij Bionext licht de ontwikkeling voor de komende jaren toe: "De groeiende aandacht voor dierenwelzijn in de samenleving is zichtbaar geworden in het winkelschap. De Dierenbescherming is in staat gebleken om een krachtig label toe te voegen in de markt, het *Beter-Levenkeurmerk*. Het sterrensysteem is makkelijk te begrijpen en de afzender wordt gezien als geloofwaardig en betrouwbaar. Alleen al het woord 'biologisch' is ook een krachtig keurmerk. De richtlijnen voor biologisch zijn in Europese wetgeving verankerd en consumenten kopen biologisch vanwege gezondheid, de natuurlijke productwijze en dierenwelzijn.

Steverink verwacht dat de interesse in verduurzaming ertoe zal leiden dat er meer nieuwe duurzame concepten komen, net als het rondeel ei. "Ondanks dat biologisch al jaren een goede groei vertoont, is het van belang om biologisch als 'all round duurzaam' verder door te ontwikkelen en hier transparant over te zijn en de prestatie goed te borgen. Bionext gaat hier samen met de sector werk van maken. Hierbij kun je denken aan méér dierenwelzijn tijdens de opfok en gedurende het leven van de leggen. Biologisch is het aan zijn stand verplicht om voorop te blijven lopen."

Voor consumenten heeft Bionext de actie *Adopteer een kip*, waar jaarlijks 20.000 mensen aan mee doen. Deelnemers maken op een leuke manier kennis met biologische voeding en landbouw en de aandacht die gegeven wordt aan verschillende aspecten van verduurzaming,

zoals dierenwelzijn, natuur, biodiversiteit, bodemvruchtbaarheid en aandacht voor het allerbelangrijkste: smakelijke en gezonde voeding.

Heleen Klinkert

Maurits Steverink

Wat doet de Ketengroep Pluimveevlees en eieren?

De Ketengroep Pluimveevlees en eieren behartigt de belangen van de sector, werkt aan kennisontwikkeling, marktontwikkeling en regelgeving. De ketengroep bestaat uit vertegenwoordigers vanuit de handel en verwerking en vertegenwoordigers vanuit de Biologische Pluimveehouders Vereniging (BVP) en vergadert enkele malen per jaar. Daarnaast vindt regelmatig afstemming plaats over actuele ontwikkelingen in de sector. Leden van het Biohuis en de Vereniging Biologische Producenten en Handel (VBP) worden op de hoogte gehouden van de activiteiten van de ketengroep en kunnen onderwerpen die van algemeen belang zijn voor de biologische pluimveesector agenderen binnen de ketengroep. De ketengroep vormt een aanspreekpunt voor de overheid en wordt regelmatig gevraagd een standpunt te formuleren namens de sector. De kracht van de ketengroep is dat alle schakels in de productieketen om de tafel zitten. Hierdoor worden problemen niet doorgeschoven van de ene schakel naar de andere en worden standpunten breed gedragen. Zo wordt gewerkt aan integrale verduurzaming mét waardering van de consument. Geïnteresseerden die gebruik willen maken van dit platform kunnen voor meer informatie terecht bij de BPV, de VBP of bij Bionext, kennismanager Heleen Klinkert (klinkert@bionext.nl).

Aantoonbare good practice in de bio-pluimveehouderij

Om de consument zekerheid te bieden dat wat biologisch heet het ook echt is, gelden voor de biologische productie Europese regels. Wanneer de pluimveehouder zich daaraan houdt, mogen de dieren of producten als biologisch op de markt komen. Het gaat daarbij vooral om de herkomst van de dieren, hun huisvesting, uitloop, voeding en gezondheidszorg. In het Informatieblad Biologische Veehouderij op www.skal.nl treft u die regels aan in detail.

Wat zijn in het kort de belangrijkste regels voor de bio-pluimveehouder?

Herkomst: pluimvee bestemd voor de eierproductie is biologisch opgefokt. De opfok kunt u zelf verzorgen ofwel uitbesteden aan een opfokbedrijf die ook onder controle staat van Skal. Voor de vleesproductie en de opfok mag u gangbare ééndagskuikens (jonger dan 3 dagen) opzetten. De omschakelingsperiode voor vleespluimvee is 10 weken.

Huisvesting: de vloeren van de stal zijn dicht en voldoende ingestrooid. Daarnaast beschikt de stal over voldoende lichtinval en genoeg ruimte per dier op de grond en zitstok. Voor leghennen, opfokhennen en vleespluimvee gelden verschillende normen voor het aantal dieren per vierkante meter.

Uitloop: deze is begroeid en biedt schuilmogelijkheid. Het pluimvee gebruikt de hele uitloop en per dier is een minimale oppervlakte vereist. U mag gebruik maken van maximaal twee wisseluitlopen.

Voeding: de dieren krijgen biologisch voer. Minimaal 20% van het voer komt van het eigen bedrijf of uit de regio. Voorlopig en onder voorwaarden mag 5% van het diervoer nog uit gangbare ingrediënten bestaan. Ook voegt u biologisch ruwvoer toe aan het dagrantsoen.

Gezondheidszorg: voorkomen van ziekten staat centraal, daarnaast gebruikt u bij voorkeur natuurlijke en homeopathische geneesmiddelen. Een beperkt aantal behandelingen met een regulier geneesmiddel of antibioticum onder verantwoording van de dierenarts is toegestaan. Preventief gebruik van reguliere geneesmiddelen en antibiotica is verboden.

Overige zaken: voor biologisch pluimvee geldt een minimum leeftijd bij de slacht. Ingrepen zoals het snavelkappen of toucheren zijn verboden.

Wat is de rol van Skal?

Skal ziet toe op de naleving van de bio-regels in de praktijk. Dat gebeurt vooral tijdens de inspectie op uw bedrijf. Skal komt zowel op afspraak als onaangekondigd. Ieder bedrijf krijgt ten minste één keer per jaar bezoek van een inspecteur. Deze neemt de belangrijkste aandachtspunten met u door, ook uw administratie. Als bio-pluimveehouder heeft u altijd alles op orde. En als de inspecteur toch een afwijking noteert, herstel die dan zo spoedig mogelijk.

Waar let Skal vooral op bij de pluimveebedrijven?

De afgelopen jaren is gebleken dat vooral de uitloop veel aandacht vraagt. Het gaat daarbij vooral om de inrichting van de uitloop. Nodigt die de dieren uit om ervan gebruik te maken? Omdat de uitloop en de vrije beweging van de dieren belangrijk zijn voor het imago en de beleving van biologisch, let Skal hier scherp op. Zorg dus voor een ruime en begroeide uitloop waar wat te beleven valt voor uw dieren. En bedenk bij de inrichting van de uitloop dat een kip een bosdier is.

Stichting Skal
Postbus 384, 8000 AJ Zwolle
038 4268181
www.skal.nl

Adressen & websites

WAAR VIND JE MEER INFORMATIE?

Over biologische pluimveehouderij en specifiek het gedrag van kippen zijn meerdere publicaties verschenen. Voor omschakelaars zijn er meerdere mogelijkheden voor ondersteuning. Laat u niet geheel leiden door uw toeleveranciers, maar steek ook elders uw licht op.

BIOLOGISCH ONDERNEMEN

Op de website biologischondernemen.nl staat informatie voor instappers.

CERTIFICERING

Demeter De stichting Demeter geeft het Demeter-merk uit aan bedrijven die voldoen aan de normen voor biologisch-dynamische landbouw.

Info: www.demeter-bd.nl

Skal Skal houdt toezicht op de biologische productie in Nederland door inspectie en certificatie. Skal is geen organisatie voor belangenbehartiging, advisering of marktinformatie. Op de site van Skal ook informatie over de eisen waar je aan moet voldoen bij biologisch ondernemen in het publicatieblad *dierlijk en plantaardig* www.skal.nl

BELANGENBEHARTIGING EN BRANCHE-ORGANISATIES

Bionext is de brancheorganisatie van biologische boeren, handelaren, verwerkers en detaillisten. Bionext werkt aan de groei van de markt en de kwaliteit van de biologische productiemethode. www.bionext.nl.

Voor biologisch-dynamische landbouw is er ook de BD-Vereniging (Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding), kijk op www.demeter-bd.nl

BioHuis incl. vakgroep biologische landbouw LTO Nederland: het BioHuis behartigt de belangen van circa 1.500 biologische boeren en tuinders in Nederland. www.biohuis.org

Biologische Pluimveehouders

Vereniging (BPV): is de vereniging van biologische pluimveehouders in Nederland, behartigt de belangen van ca. 100 leden mail: info@biologischpluimvee.nl

ADVIES & TRAINING

Naast uw toeleveranciers en accountant is het slim een adviseur gespecialiseerd in biologische veehouderij vragen voor te leggen of voor een periode begeleiding aan te vragen.

LTO Noord Advies

GIBOgroep/Flynth

www.ltonoordadvies.nl

ZLTO Informatielijn

0900-235 95 86

info@zlto.nl

www.zlto.nl

AviVet

Roland Bronneberg 030-6993440

info@avivet.nl

www.avivet.nl

Pluimveedierenartsenpraktijk

West-Nederland

Sible Westendorp 06-51206439

info@kippendokter.nl

www.kippendokter.nl

Louis Bolk Instituut

Leen Janmaat 06-44197920

l.janmaat@louisbolk.nl

www.louisbolk.nl

ONDERWIJS EN ONDERZOEK

Groenhorstcollege locatie Dronten, Warmonderhof: biedt studies aan op het gebied van biologisch-dynamische landbouw, de biologische groot- of detailhandel en zorglandbouw. Deze MAS biedt de mogelijkheid om intensief kennis te maken met akkerbouw, veeteelt, tuinbouw en fruitteelt, dankzij de koppeling met de omliggende praktijkbedrijven van in totaal 85ha. www.warmonderhof.nl

Louis Bolk Instituut: verricht al meer dan 35 jaar wetenschappelijk onderzoek voor de ontwikkeling van biologische en duurzame landbouw, voeding en gezondheid. Het Louis Bolk Instituut vervult een echte pioniersfunctie, gericht op nieuwe inzichten in de biologische landbouw. Sluit je ook aan bij de biologische bedrijfsnetwerken www.louisbolk.nl

Wageningen Universiteit en Research

Centre: (Wageningen UR) heeft een leerstoel biologische bedrijfssystemen en praktijkonderzoek op het gebied van dierlijke biologische productie (LR) en plantaardige (PP0). www.wur.nl

Biokennis: Alle kennis uit het biologisch landbouw- en ketenonderzoek van Wageningen UR en het Louis Bolk Instituut op www.biokennis.nl

BIOKENNISPUBLICATIES PLUIMVEE

Uitval leghennen verminderen (2012) verkrijgbaar via thea.vanniekerk@wur.nl

Kansen voor pluimveemest (2011)

verkrijgbaar via www.louisbolk.nl

Van kuiken tot kip (2011)

verkrijgbaar via www.louisbolk.nl

Uitloop Gezond en Groen (2008)

verkrijgbaar via www.biokennis.nl

Gezondheid van biologische leghennen (2008)

verkrijgbaar via www.biokennis.nl

Biokennisberichten (2007-2012)

verkrijgbaar via www.biokennis.nl

SUBSIDIE

Kijk op het loket van Dienst Regelingen www.drloket.nl voor de regelingen van het ministerie van EL&I.

EN VERDER NOG...

Ekoland is het vakblad voor de biologische landbouw, met artikelen voor land- en tuinbouw, handel en afzet, onderzoeksresultaten, bedrijfsportretten e.d. Ook berichten uit de biologische sector, marktberichten, AGF nieuws en advertenties. www.ekoland.nl

Biofood online: dé website voor de biologische vakhandel in de Benelux. Op biofoodonline vind je de Engelstalige Organic Trade Guide, met alle handelsbedrijven in de Benelux. Ook op trefwoord te vinden. www.biofoodonline.nl

Op www.biodatabase.nl vind je al het beschikbare uitgangsmateriaal (zaadgoed en planten) dat is toegelaten in de biologische landbouw.

Biovak, de vakbeurs voor biologische ketens aan het begin van elk jaar.

www.biovak.nl

Groene gronden: als je omschakelt naar biologische landbouw, moet je vaak extensiveren. Extra (natuur)land is dan van harte welkom! De website www.groenegronden.nl biedt de mogelijkheid je vraag of je aanbod openbaar te maken. De site bemiddelt tussen grondeigenaren en grondvragers. Neem een kijkje en plaats je vraag!

biohuis

Belangenbehartiging voor biologische boeren en tuinders

www.biohuis.org

BioVak '13

Zwolle, 23 en 24 januari 2013

Platform voor biologische ondernemers

www.biovak.nl

EKOLAND

ONAFHANKELIJK VAKBLAD VOOR DE BIOLOGISCHE KETEN

Iedere maand boordevol biologische informatie

www.ekoland.nl